

ՀՈՍՄՆԻՑ ԲԱՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՂ ՉԱՐԵՆՑԻ
«ԳԻՐՔ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ ՄԵՉ

Հայերենում հոմանիշ հասկացության համար տարբեր ժամանակներում գործածվել են մի քանի տերմիններ՝ հոմանիշ, համանիշ, նույնանիշ, որոնք արդի հայերենում ձեռք են բերել միևնույն հասկացության որոշակի տարբերակված իմաստներ: Ընդհանուր հասկացությամբ ընդունված է հոմանիշ տերմինը՝ լեզվական միևնույն իրողությունն արտահայտելով երկու տարբերակներով՝ 1. համանիշ - մտա իմաստ ունեցող, բայց լիովին իմաստները չեն համընկնում, ինչպես՝ վարս - հեր. վարս - կանացի երկար մազեր, հեր - առհասարակ մարդու գլխի մազ, կամ՝ քաջ - արի - խիզախ - կտրիճ - անվեհեր - համարձակ - սրտոտ: 2. նույնանիշ - նույն իմաստն ունեցող բաների համար՝ բույր - հոտ, զագաթ - կատար և այլն:

«Հայերենում հոմանիշներ են կոչվում միևնույն հասկացությունն արտահայտող այն բառերը, որոնք ունեն մտա կամ նույն իմաստներ և միաժամանակ կարող են տարբերվել ոճական կիրառությամբ, հուզարտահայտչական գունավորմամբ, ինչպես նաև գործածականությամբ և ուրիշ բառերի հետ կապակցվելու տարբեր ունակությամբ»:¹ Ուրեմն՝ հոմանիշները մերձիմաստ և նույնիմաստ լեզվական իրողություններ են, որոնք իրարից տարբերվում են իմաստային նրբերանգով և ոճական կիրառությամբ:

Լեզվի ինչպես բառապաշարի, այնպես էլ քերականական միջոցների ոճական հնարավորություններն առաջին հերթին դրսևորվում են հոմանշության հողի վրա: «Գործառական ոճական տարբերությունները ցույց են տալիս, թե հոմանիշային շարքի անդամներից ո՞րը լեզվի ո՞ր տարբերակին է պատկանում կամ գործառական ո՞ր ոճին: Այսպես, օրինակ, թուշ - այտ, պտոշ - շրթունք, ունք - հոնք, չանգալ - կարթ համանիշային շարքերում ունենք մի կողմից՝ խոսակցական լեզվի թուշ, պտոշ, ունք, չանգալ բառերը, մյուս կողմից՝ դրանց գրական համապատասխանները՝ այտ, շրթունք, հոնք, կարթ»:²

Եթե ոճական կիրառությունն արդյունք է մտքի, զգացմունքի արտահայտման ու նպատակահարմար միջոցների ընտրության, ապա ամեն մի լեզվում էլ հոմանշությունն է, որ ընտրության լայն հնարավորություն է ընձեռում: Առանց հոմանշության չկա և լեզվական միջոցների արտահայտչականություն, որովհետև բառի քերականական իրողության ոճական արժեքը դրսևորվում և ըմբռնելի է դառնում միայն այն դեպքում, երբ դա համեմատվում է իմաստով մտա այլ բառի և քերականական իրողության հետ:

«Բառային հոմանիշների կարևոր չափանիշները նրանց իմաստային ու ոճական գործառություններն են: Նրանք են որոշում նույն կամ մտա իմաստ ունեցող բառերի յուրահատուկ կապերն ու հարաբերությունները, ինչպես նաև այդ կարգի բառերի տեղը լեզվի բառային համակարգում»:³

Թե ինչքան հարուստ ու կարևոր են հոմանիշների ոճական-արտահայտչական հնարավորությունները, առանձնապես լավ է զգացվում նաև խոսքի մեծ մշակների՝

¹ Ա. Մուքիսայան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1989, էջ 137:

² Գ. Ջահուկյան, Աղայան Է., Վ. Առաքելյան, Վ. Բոսյան, Հայոց լեզու, 1-ին մաս, Ա պրակ, Եր., 1980, էջ 240

³ Ա. Մուքիսայան, նշվ. աշխ., էջ 139:

իրենց ստեղծագործությունների լեզվի վրա կատարած աշխատանքին ծանոթանալու դեպքում: Այդ աշխատանքը հիմնականում հասկանչվում է հոմանիշ հնարավորություններից լավագույնի, տվյալ դեպքում եզակիորեն անհրաժեշտի ընտրության ուղղությամբ կատարած որոնումներով:

Հոմանիշությունը բավական լայն հասկացություն է:
Բերենք հոմանիշ բառերի օրինակներ.

Փա՛ռք փառաբանենք ապա մենք մեր
Առյուծ- Մհերին, դյուցազնին քաջ,
Դավթին՝ նրա որդուն դյուցազն,
Մհերին՝ նրա որդուն անմահ,-

Ողջ ժողովրդին ապա Մասմա,
Որ լուրք լեռներում մի օր բազմած
Հորինեց պայծառ գրույցը այս –
Եվ անցավ անհետ, դարձավ երագ»:⁴

Դարձավ նա զառամ ու ալեհեր,
Եվ կամաց-կամաց դյուցազնին ծեր
Սկսեց պատել, ինչպես գիշեր,
Վիշտն անբուժելի ու մահաբեր:⁵

Առաջին դեպքում հոմանիշներ են *քաջ* և *դյուցազն* բառերը, երկրորդ դեպքում՝ *զառամ*, *ծեր* և *ալեհեր* բառերը, իսկ երրորդ դեպքում՝ *անբուժելի* և *մահաբեր* բառերը:

Ուռճանում էր նա անհագորդ,
Հրկիզվում աշխարհի հրով,
Ամբարում էր իմաստ և խորհուրտ.
Որ լցվի անհուն երգերով:

Օ՛, խնոթություն՝ խեղճ՝ առանց առթի,
Օ՛, ուրախություն՝ ռամիկ մարդի,
Օ՛, խաղող քաղած վերջին հերթին,
Օ՛, գինի քամած վերջին որթից:⁶

Օ՛, Առյուծ – Մհեր, ռամիկ աբդար,
Փրկության պատմել՝ չարից չարկամ,
Չենք ժողովրդի, ու՛ժ տիրակալ,
Անհատների ու անեռանան ...⁷

Մի դեպքում հոմանիշ բառեր են՝ *խնդություն* - *ուրախություն*, *իմաստ* - *խորհուրդ*, իսկ մյուս դեպքում՝ *անհատների ու անեռանան*:

Խոսելով հոմանիշ բառերի մասին՝ պետք է նշել, որ հայերենում հոմանիշների ճոխությունը պայմանավորված է նրա աղբյուրների հարատուությամբ, հոմանիշների առաջացման ուղիների բազմազանությամբ: Հայերենում հոմանիշ բառերի առաջացման հիմնական գործոններն են բառապաշարի տարբեր շերտերի առկայությունը, բառային կազմում կատարվող համալրումները, բառերի ոճական զանազան կիրառությունները, բառերի իմաստափոխությունը և այլն:

⁴ Եղ. Չաքրենց, Երկերի ժողովածու, 4 հատորով, 3-րդ հատոր, Եր., 1987, էջ 6:

⁵ Նույն տեղում, էջ 8:

⁶ Եղ. Չաքրենց, Երկերի ժողովածու, հատոր 1-ին, Եր., 1985, էջ 424:

⁷ Եղ. Չաքրենց, Երկերի ժողովածու, 3-րդ հատոր, էջ 11:

«Հոմանիշների մեջ գոյություն ունեցող նրբինաստային բառեր տարբերությունները, փաստորեն, առաջացել են կամ առաջանում են բառի իմաստային փոփոխությունների հետևանքով»:⁸

Այսպես՝ *բուռք - նամակ*, նախապես *թուրք* նշանակության հետ հետագայում ձևեր է բերել թղթի վրա գրված բովանդակությունը, իմաստը, կամ՝ *սուրք* բառը *աստվածալին*, *գեոմանան* իմաստի հետ ձևեր է բերել *մաքուր*, *ազնիվ*, *աստղին* իմաստները և այդ բառերի հետ էլ կազմում է հոմանիշների շարք:

Հոմանիշների առաջացման աղբյուր են մակ արևելահայ և արևմտահայ գրական լեզվի տարբերակները, դրանց բառերով ու դարձվածաբանական միավորներով կազմված հոմանիշները, ինչպես՝ *ասիկա - այս*, *աղվոր - գեղեցիկ*, *ատեն - ժամանակ*, *պագ - համբույր*, *փաստել - ապացուցել* և այլն: Նման աղբյուր են մակ նորագույն փոխառությունները ու նորարարությունները: Օրինակ՝ *արստրակցիա - վերացարկում*, *ինտելիգենտ - մտավորական*, *գաղափարաբան - գաղափարախոս*, *դաեուկաձող - դաեուկափայտ* և այլն: Հայերենում շատ դեպքերում փոխառությունների հետ միաժամանակ կամ որոշ ժամանակ անց կազմվում է հայերեն համազորը, որոշ դեպքերում մակ փոխառյալ մի բառի դիմաց ստեղծվում են հայերեն մեկից ավելի հոմանիշներ, և բառերի միջև հաստատվում են հոմանշային բազմապիսի կապեր, որոնց բնույթը կախված է հոմանիշների տեսակից, մրանց հարաբերությունից:

Հոմանիշների դերը չափազանց մեծ է լեզվի բառապաշարի և դարձվածքային շրջանառության, ակտիվ բառապաշարի ծավալի ընդլայնման, բառերի գործածության նրբերանգների յուրացման, խոսքի ճոխ դրսևորման, լեզվի ոճական միջոցների հարստացման և խոսքի մշակույթի զարգացման գործընթացում:

Հոմանիշները հնարավորություն են տալիս արտահայտելու բառերով արտացոլված օբյեկտիվ աշխարհի առարկաների և երևույթների զամազան նրբերանգները, նրանք ավելի կատարելագործում և զարգացնում են գրական լեզուն, ճշտություն և ստույգություն տալիս բառին և բառագործածությանը, լեզվում մտցնում են ոճական ու հուզարտահայտչական բազմազանություն, օգնում խուսափելու խոսքի միօրինակությունից, մույն բառի կրկնությունից և այլն: Հոմանիշների՝ որպես գեղարվեստական խոսքի արտահայտչական և պատկերավորման միջոցի նշված առանձնահատկություններն առանձնապես վառ դրսևորում են ստանում գեղարվեստական գրականության և հրապարակախոսության մեջ: Հոմանիշների ուսումնասիրությունը մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում մակ լեզվի բառապաշարի, դարձվածաբանության, իմաստաբանության, ոճաբանության, ընդհանուր լեզվաբանության, լեզվի որոշ օրինաչափությունների բացահայտման և պարզաբանման ուղղությամբ:

Շարունակենք հոմանիշների տեսակների մասին նկարագրությունը:

Հոմանիշների իմաստային ընդհանրությունը կարող է դրսևորվել կիրառությունից դուրս՝ բառային մակարդակում և կիրառության մեջ՝ խոսքային մակարդակում: Ըստ այս հանգամանքի էլ հոմանիշները լինում են երկու տեսակ՝ բառային մակարդակի և խոսքային մակարդակի:

Մերզեյ Աբրահամյանը հոմանիշները բաժանում է երկու խմբի՝ իմաստային և ոճական հոմանիշներ:⁹ Նա նշում է հոմանիշների այս տեսակների առաջացման ուղիները, ընդգծում դրանց ընդհանրություններն ու տարբերությունները:

1. Վերը նշված բառային մակարդակի հոմանիշների գործածության ոլորտը բավական լայն է: Դրանք կարող են հանդես գալ գրեթե բոլոր լեզվական ոճերում:

⁸ Ա. Մուրիասյան, *Նշվ. աշխ.*, էջ 150:

⁹ Ա. Աբրահամյան, *Հայոց լեզու բառ և խոսք*, Եր., 1986, էջ 83:

2. Երկրորդ խմբի հոմանիշները հիմնականում գեղարվեստական, մասամբ նաև հրապարակախոսական լեզվում են հանդես գալիս՝ որպես բառի գործածության հարցում անհատական ակտիվ վերաբերմունքի արտահայտություն: Դրա համար էլ առաջինները կոչվում են համագործածական, իսկ երկրորդները՝ անհատական հոմանիշներ: Համագործածական հոմանիշների կազմի վերաբերյալ հայ լեզվաբանության մեջ լուրջ տարակարծություններ գոյություն չունեն: Միանգամայն ընդունելի պետք է համարել խնդրի այնպիսի լուծումը, երբ ավանդական մոտեցումով նույնանիշ կոչված բառերն այժմ չեն առանձնացվում և դիտվում են որպես հոմանիշներից անջատ լեզվական անկախ իրողություններ:¹⁰ Եթե երևույթի նկատմամբ ոճական մոտեցում ցուցաբերենք, ապա այդպիսի մոտեցումն արդարացվում է: Չկան այնպիսի բառեր, որոնք և՛ իմաստով, և՛ կիրառությամբ նույնը լինեն: Այս ուղղությամբ Մ. Նալբանդյանն ասել է. «Աշխարհիս երեսին ոչ մի լեզվում երկու բառ չկա մաթեմատիկաբար ճիշտ մի և նույն նշանակությունը տվող, ամենքն էլ տարբերվում են թե՛ շատ և թե՛ քիչ»:¹¹ Իսկ պրոֆեսոր Ս. Մեղունյանը գրում է. «Բառային մակարդակի հոմանիշների մեջ դասվում են ոչ միայն իմաստով մոտ բառերը, ինչպես՝ ռիս - քեն, զմեռ-ամտողել, վտանգավոր-կործանարար, մրրկահույզ-մրրկածուփ, ուզել-տենչալ, մեծ-վիթխարի, աղքատ-չքավոր, թշվառ-ողորմելի, այլև նույնիմաստ բառերը /նույնանիշները՝ պես-մման, պատուհան-լուսամուտ, մագ-հեք, ծնուտ-կզակ, գեղեցիկ-սիրուն, այտ-թուշ և այլն»:¹² Բառային մակարդակի հոմանիշներ են.

Առյուծ Մհերին՝ դյուցազնին մեր,
Նա ինքն էր իրեն իշխան կարգել -
Եվ ապրում էր իր լեռներում դեռ
Նա կյանքով ազատ ու անառձե:¹³

Եվ ահա - մի վառ ու աաւծառ օր -
Հրաշքով անհաս ու գորավոր-
Առյուծ- Մհերին մեր ալևոր
Ծնվեց մի մանկիկ արևավոր:¹⁴

Եվ տիրանալով երկրին այսպես՝
Չենով - Օհանին բերին հանդես,
Որ իբրև հնուտ ու հեռատես
Այր հավատարիմ, իշխան ու մեծ -
Կառավարել և իշխել իրենց:¹⁵

Մոռացած մրա համբավն հավետ՝
Նրա վաստակած ոսկուն ցավեց,
Իբրև ոսոխից աշխարհավեր
Միակ փրկութուն ու ապավեն:¹⁶

Բերված օրինակներում ընդգծված բառերը՝ *ազատ-անարգել, վառ - պայծառ, կառավարել - իշխել, փրկություն - ապավեն* բառային մակարդակի հոմանիշներ են:

¹⁰ Ա. Մուքիսյան, *Ոչվ. աշխ.*, էջ 105:

¹¹ Մ. Նալբանդյան, *Երկերի լիակատար ժողովածու, հատոր 3-րդ, Եր., 1940, էջ 213:*

¹² Ս. Մեղունյան, *Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Եր., 1984, էջ 70:*

¹³ Ե. Չարենց, *Երկերի ժողովածու, հատոր 1-ին, էջ 385:*

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 387:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 388:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 389:

Խոսքային մակարդակի անհատական հոմանիշների որոշակի կազմի մասին խոսելն անհնար է: Դրանք այն բառերն են, որոնք կիրառությունից դուրս հոմանշային կապերի մեջ չեն գտնվում, իմաստով բոլորովին տարբեր են: Օրինակ՝

Ահա Մելիքը, արքան այն նեռ,
Մեզ նեռ ժպիտով կանչում է ներս,
Որ դավով հառոտախ ու առնանենգ
Քեզանից, Դավի՛թ, իր ոխն հանե:¹⁷

Եվ գուր է ասում գրույցը հար,
Թե պահուն այդ սև, այդ ժամին չար。
Օգնության եկավ խորեուրդով վառ
Չենով -Օհանը, իշխանն այն մառ:¹⁸

Եվ ժողովրդի գլխին ազատ,
Իբրև հովանի մի սքրագան,
Կախվեց տերերի ժանիքը ժանտ-
Եվ խարույկ, և՛ խաչ, և՛ խարագան...¹⁹

Ընդգծված բառերը հոմանիշներ են միայն որոշակի կիրառության մեջ, հատկապես գեղարվեստական լեզվում, օժտվելով իմաստային նոր երանգներով՝ հանդես են գալիս որպես նույն հասկացության արտահայտման միջոցներ: Անհատական հոմանշությունը սովորաբար ընդլայնվում է գեղարվեստական պատկերավորման համար այնքան բնորոշ բառի փոխարեքական գործածության հիման վրա:

Անհատական հոմանիշների ստեղծման գործում առանձնապես արդյունավետ եղանակը գրական, ժողովրդական, սովորական բառերը իմաստային նոր երանգով օժտելն է, բառի մեջ նոր արտահայտչական հնարավորություններ բացահայտելը: Դրա շնորհիվ բառի իմաստը թարմանում է, փրկվում է ծերանալու վտանգից:

Ինչպես համագործածական, այնպես էլ անհատական հոմանիշները հատկապես գեղարվեստական լեզվում հատկանշվում են ոճական հարուստ հնարավորություններով:

Գեղարվեստական լեզվի ոճական բովանդակությունը բառընտրության արդյունք է: Գեղարվեստական խոսքի ոճը, հմայքը նրբերանգային հնարավորությունների հաշվառման հիման վրա են ապահովում:

Պատահական չէ, երբ ծանոթանում ենք գրողների բառային մանրակրկիտ և տևական աշխատանքին, համոզվում ենք, որ աշխատանքն առաջին հերթին ընթացել է հենց հոմանիշների արտահայտչական հնարավորությունների բացահայտման և օգտագործման ուղղությամբ: Օրինակ՝

Իր կայծակնափայլ սուրը քաշեց,
Որ հառվածով մի, գարնով մի շեղ
Դյուցազնին՝ Դավթին միջից կիսե:²⁰

Բայց դժնի ուժեր տարան նրան,
Փակեցին Սասնա անհուն լեռան
Քարայրում մթին, որ այնտեղ նա
Հավիտ լան, ոնոմիշտ գերված մնա ...²¹

¹⁷ Եղ. Չարենց, Երկերի ժողովածու, հատոր 1-ին, էջ 401:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 402:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 408:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 392:

²¹ Նույն տեղում, էջ 407:

Հոմանիշների ռճական հարուստ հնարավորությունները մեզնից դեպքում հմտորեն ծառայեցվում են այն բանին, որ հասկացությունն արտահայտվի իմաստային նրբ-բանգների մանրակրկիտ հաշվառումով, բառի ընտրությունը լիովին ներդաշնակի խոսքի ընդհանուր ռճական ուղղվածությանը, ապահովի արտահայտության կատարյալ բանաստեղծականությունը:

Հոմանիշների դերն անգնահատելի է մեկ խոսքում՝ գործածության մեջ:

1. Հոմանիշ բառերի դերը մեծ է խոսքը միօրինակությունից ազատ պահելու, արտահայտությունը հաճելիորեն բազմազան դարձնելու գործում: Հաճախ անհրաժեշտ է լինում, որ խոսքային փոքր հատվածում, երբեմն ուղղակի կից տողերում արծարծվի նույն հասկացությունը, այսինքն՝ նույն լրացյալը մեկից ավելի անգամ հանդես բերվի գրեթե նույն բովանդակությունն ունեցող լրացումով, կամ նույն առարկային վերա-գրվեն համասեռ հատկություններ: Օրինակ՝

Մեներ ուներ զենքեր հրացայտ,

Մեներ ուներ նժույգ պայծառ,

Մեներ ուներ և սուր-կայծակ:²²

Եվ կանգնեց Դավիթը նրա դեմ

Անասան, ամառ դեմքով վան,

Հայացքով պայծառ ժպիտով սեզ,

Բոսավառ՝ ինչպես պայծառ արեզ:

Մոռացած նրա փառքը պայծառ՝

Թաքցրեց նրա զենքերն հրացայտ,

Առյուծ-Մեների սուրը կայծակ

Եվ գորությունը նրա անծայր: ²³

...Որ գնա Մասմա երկրին տիռն

Որ Մասմա քաղաքը ավերն

Որ ժողովրդին ամբողջ զերն,

Տեղահան անն Մարր բերն:

...Մարդ է՞լ կգնա դարանամիտ

Մարանելիքի հետ հարամի

Նետով-աղեղով կոհ՞վ կանի:²⁴

Խոնարհության շավղով, առաքինության

Դարերով սրբագործեալ հեգութուն

Որ ժողովուրդը լինի ինչպես հնում –

Չարքաշ, աստվածավախ ու արդար:²⁵

Երգում եմ ահա այս գույքը ես

Խաղողի մեր՝ բոբո ու լուսառեսք

Մեր գինու՝ պայծառ ու հրեեզ,

Մեր աստվածների մեծահանդես:²⁶

2. Հոմանիշների իմաստային տարբերությունն ընդգծվում է, և դրա հիման վրա խոսքի արտահայտչականությունն ուժեղանում է մեկ այն դեպքում, երբ դրանք հանդես են բերվում հակադրական հարաբերությամբ: Օրինակ՝

²² Եղ Չաքենց, Երկերի ժողովածու, հատոր 1-ին, էջ 397:

²³ Նույն տեղում, էջ 389:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 396:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 411:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 418:

Այդ ո՞վ է ասել՝ նորից են սիրում.

Նորից չեն սիրում, սիրում են կռեհն... /Պ.Ս., ԵԺ, էջ 135/

Եղ. Չարենցի այս ժողովածուի մեջ մենք այսպիսի օրինակների չենք հանդիպել:

3. Հոմանիշների համար բնորոշ է մակ համատեղ օգտագործումը. երբ հոմանշա-
յին շարքի երկու և ավելի բառեր միասնական են հանդես գալիս՝ որպես մի ընդհա-
նուր հասկացության համակողմանի, ամբողջական արտահայտման միջոց: Այսպիսի
դեպքերում հոմանիշները գերազանցապես ամփոփականորեն իրար են հաջորդում՝
կապվելով հավելական հարաբերությամբ: Օրինակ՝

Իր հայրը ուներ կայծակե սուր,
Հուր մծույգ ուներ, գրահներ հուր,
Ջրկեղով նրան այսպես մի օր
Չենքերից իր քաջ. դուգազուն հոր:²⁷

Տեսավ գրահներ ու հուր ու օռց,
Սառսափեց, սառսեց էտթյամբ ողջ,
Եվ գնաց հայցի աղիտորս
Փրկություն՝ չարից այն անողոր:²⁸

Չե՞ս տեսնում՝ Բաղին ու Կոզրաղին
Տանում են քո հոր արդար ոսկին.
Ուժ. ժողութուն է տված բազկիդ,
Գնա՛, ո՛վ Դավիթ, գնա՛ հսկի –
Չտանեն քո հոր արդար ոսկին:²⁹

Դավիթը մնաց փռսում խավար,
Անաշտայան. մենակ. իսկ դուրսը չար
Մարամելիքը, արքան ռածան,
Քրքջում էր սեղեղ ու ժանտաժանտ:³⁰

Հավաքեց ապա, տիրեց իսկույն,
Առյուծ-Մհերի ամբավ ոսկուն,
Սրտում ա՛հ հազար, հազար տսևում՝
Աչքերը չոեց նրա ոսկուն:³¹

Բայց դժնի ուժեր տարան նրան,
Փակեցին Մասնա անհուն լեռան
Քարայրում մթին, որ այնտեղ մա
Հավիտյան. ընդմիշտ գերված մնա...³²

Անհիմն է այն կարծիքը, թե հոմանիշների համատեղ օգտագործումը վնասում է
խոսքի սեղմությանը: Դա չի կարող վերաբերել գեղարվեստական լեզվին, որտեղ հո-
մանիշների այդպիսի օգտագործումով ընդգծվում է մախադասության կարևոր նշա-
նակություն ունեցող հասկացությունը, դա ներկայացվում է իմաստային անհրաժեշտ
նրբերանգնեղով, ավելի է զորեղանում խոսքի արտահայտչականությունը:³³

4. Համատեղ կարող են օգտագործվել մակ իմաստով բավական տարբեր բա-
ռեր, բառային և խոսքային մակարդակների հոմանիշներ: Նման դեպքերում հասկա-

²⁷ Եղ. Չարենց, Երկերի ժողովածու, հատոր 1-ին, էջ 389:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 390:

²⁹ Եղ. Չարենց, Երկերի ժողովածու, 3-րդ հատոր, էջ 15:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 23:

³¹ Նույն տեղում, էջ 11:

³² Նույն տեղում, էջ 28:

³³ Ս. Մելքոնյան, նշվ. աշխ., էջ 77:

ցությունը ներկայացվում է բազմակողմանիորեն, յուրաքանչյուր բառ որևէ կողմից է բացահայտում դրա բովանդակությունը: Օրինակ՝

Ուժեր կոծանիչ, և՛ մութ. և՛ չար
 Քարայրում այն մութ, միգում խավար
 Փակեցին ահով քո դեմքը վառ,
 Եվ գալիք քեցից սարսափահար՝
 Հայտարարեցին քեզ նեռ ու չար...³⁴

Օ՛, ռամիկ կյանքի անգո պատկեր,
 Դարերում հեռու, ու հին, ու ծեր.
 Երբ մարդկությունը ապրում էր դեռ
 Վաստակով առուառ. ու սուրբ, ու վեհ:³⁵

Մեերի օրով երկրում Սասուն
 Ապրում էր ռամիկ մի ժողովուրդ,
 Չուներ իշխաններ նա դեռ հմուտ,
 Իշխաններ դժնի, ու չար, ու մութ,
 Եվ ապրում էր իր լեռներում լուրբ
 Վաստակով իր պարզ, քրտինքով սուրբ:³⁶

Ընկավ մեր Դավիթն անդունդի մեջ,
 Շուրջը – մթութուն, ու մութ, ու մեղ.
 Իսկ վերից Մելիքը արմանեց,
 Սարսերով ահից իր խելագար,
 Քաշեց մի հսևա. վիթխարի քար:³⁷

5. Հոմանիչների համատեղ օգտագործման առավել ուշագրավ դրսևորումներից մեկն էլ այն է, երբ յուրաքանչյուր հաջորդ բառը լրացնում, է նախորդ բառով արտահայտված հասկացությունը: Այսպիսի դեպքերում հաջորդ բառը նախորդից իմաստով ավելի զորեղ է: Համատեղ օգտագործմամբ այսպիսի հոմանիչների խմբերն ստեղծում են աստիճանաբար զորեղացող արտահայտչական միջոց, որը հայտնի է աստիճանավորում անվանումով: Օրինակ՝

Եվ ժողովուրդը Սասնա անկոր՝
Խեղճագած, խոնառի ու օսիսկոռ.
 Անցավ Օհանի դժնի կամքով
 Մսրամելիքի թրի տակով:³⁸

Արթնացավ իսկույն բանակն ամբողջ,
 Թնդյուն, չառայուն, շոհնո ու կոչ.
 Չիերի խրխինջ ու խոխնօղո.
 Չենքերի շաչյուն, ու հուր ու ռոռ...³⁹

Եվ սուգ բարձրացավ, տրտունջ ու լազ
 Աշխարհում հայոց, - և որբացած
 Սասնա աշխարհի ձայնը գնաց,
 Հասավ ականջին Դավթի դյուցազն,

³⁴ Եղ. Չարենց, Երկերի ժողովածու, 3-րդ հատոր, էջ 29:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 7:

³⁶ Նույնը:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 23:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 13:

³⁹ Նույն տեղում, էջ 21:

Որ խավար ու խուլ հորում կորած
Ժայթքում էր աչքից կրակ ու կայծ:⁴⁰

Եվ զարմանալի՝ շռայլորեն
Սկսեց չափել, ինչպես ցորեն,
Առյուծ-Մեծի զանձը, որ էլ Մարամելիքի ձեռքը գորել
Հավիտյան հշխե. քառավոռե:⁴¹

Քարայրում այն մութ, միգուց խավար
Փակեցին ահով քո դեմքը վառ,
Եվ գալիք քենից սարսափահար՝
Հայտարարեցին քեզ նեռ ու չար.
Որ չելնես մի օր նրանց համար
Չբերես անևում, ու մութ, ու մահ...⁴²

Ահա թե ինչու, թեկուզ մենք մեծ
Պայքարներ ունենք մենք հեռակա -
Հավատով անբեծ. ամաասան
Ես կյանքի գույքն եմ երգում ահա...

6. Համատեղ հոմանիշները կարող են հանդես գալ մախադասության տարբեր անդամների դերով: Բայց երևույթը խոսքով ներկայացնելու, խոսքի արտահայտչականությունն ուժեղացնելու իմաստով ավելի կարևոր են այն դեպքերը, երբ ա) հանդես են գալիս որպես ստորոգյալ, օրինակ՝

Հավաքեց ապա ահով անսանձ.
Օհանը անբավ ոսկի ու զանձ,
Մարամելիքի մտքը զնաց,
Թախսանձեց. խնոռեց վիզը ծռած:⁴³

Փարվեց կարոտով որդուն նորեկ -
Խանդով խնդագին զոկեց նրան, -
Փակեց նա ապա աչքերը սեզ -
Եվ ինքն էլ, կինն էլ ընկան - մեռան...⁴⁴

Երբ մեռավ այսպես Մեծը ծեր,
Թողնելով մանկանն իր նորածին -
Սասմա իշխաններն եկան - ասին,
Թե մերն է հիմա Մեծի ձին,
Եվ տեռ կանգնեցին ու տիրեցին
Մեծի ամբողջ ունեցածին:⁴⁵

Գնաց Դավիթը սրտով տրտում,
Գնաց այն Չեմով-Օհանի տուն,
Թակեց. քնոագոռեց երդիկ ու դուռ...⁴⁶

բ) Գործածվում են մախադասության այլ անդամների դերով, օրինակ՝
Առյուծ Մեծի Անունն հիշեց,

⁴⁰ Եղ. Չարենց, Երկերի ժողովածու, 3-րդ հատոր, էջ 24:

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 14:

⁴² Նույն տեղում, էջ 29:

⁴³ Եղ. Չարենց, Երկերի ժողովածու, հատոր 1-ին, 402:

⁴⁴ Եղ. Չարենց, Երկերի ժողովածու, 3-րդ հատոր, էջ 10:

⁴⁵ Նույնը:

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 19:

Եկավ, կայծակն սուրը խփեց,
 Չարկեց հառնածով. գառնով վսեմ –
 Բառասուն կաշին միջից կիսեց:⁴⁷

Համատեղ գործածության դեպքում հոմանիշները սովորաբար ոճական առումով համատեղ են լինում, այսինքն՝ պատկանում են բառապաշարի ոճական գրեթե նույն շերտին: Հիմնականում այդպես են մինչև այժմ քննարկված իրողությունները, որոնք գերազանցապես գրական բառապաշարի ոճականորեն չեզոք համարված բառեր են: Համատեղ գործածության մեջ, թեև ոչ այնքան լայն կիրառությամբ, կարող են հանդես գալ նաև ոճականորեն տարասեռ բառեր: Գրականի հետ կարող են հանդես գալ բարբառային, ժողովրդական, հուզարտահայտչական զանազան երանգներ արտահայտող բառեր: Նման դեպքերում, երբ նույն տողում ամփոփական շփման մեջ են դրվում ոճական առումով իրարից տարբեր, երբեմն և իրար բացասող, դժվարությամբ մերվող իրականություններ, բառօգտագործման ավելի մեծ հմտություն է պահանջվում:⁴⁸

7. Խոսքը ներքին բազմազանությամբ օժտելու, դրանց ինքնատիպ անհատականությունն ու թարմությունն ուժեղացնելու իմաստով առավել ուշագրավ են այն գործածությունները, երբ բերվում են գրական ու ժողովրդական զանազան հուզարտահայտչական երանգ ունեցող բառեր կամ ոճականորեն չեզոք գրական բառն ու շրջատարբեր: Օրինակ՝

Եվ ապրում էր իր լեռներում լուրթ,
վաստակով իր պարզ, քրտինքով սուր:⁴⁹

Փա՛ռք արևին մեր, որ հիմա վառ
 Լուսավորում է հրով բերրի
 Անցնող խավարը մեր խտուռի
 Խուլ նկուղները քաղաքների:⁵⁰

Ոլորեց այքերը արմակոխ
 Մարմելիքը Դավթի վրա,
 Մտրակեց ապա նժույզն իրա,
 Որ սմբակներով հրահրրան
Ոտնակոխ անհ. ճամհ նրան:⁵¹

Վեր թռավ Մելիքն անեղ
Սարսափիս ետրած ու հետսինեղ,
 Բայց գսպեց իրեն, շունյո ասինս.
 Ժպտալով ապա Դավթին նայեց...⁵²

Բերված օրինակներում քրտինք, խտուրք, ճամհ, շունյո պահել բառերը ժողովրդական են, իսկ վաստակ, նկուղներ, ոտնակոխ անեղ, գսպել բառերը՝ գրական:

8. Երբ գրական միջավայրում համատեղ գործածվում են գրական ու բարբառային բառերը, ապա խոսքի արտահայտչականությունը հաճախ կասկածի տակ է դրվում: Օրինակ՝

Արձակեց ապա հրաման գոռ,
 Որ ժողովուրդը Սասնա ամբողջ,
Համառի. քառնու հարկը փրկիչ

⁴⁷ Եղ. Չարենց, *Երկերի ժողովածու, 3-րդ հատոր, էջ 27:*

⁴⁸ Ս. Մեղրոյան, *նշվ. աշխ., էջ 81:*

⁴⁹ Եղ. Չարենց, *Երկերի ժողովածու, հատոր 1-ին, էջ 385:*

⁵⁰ Նույն տեղում, էջ 428:

⁵¹ Եղ. Չարենց, *Երկերի ժողովածու, 3-րդ հատոր, էջ 13:*

⁵² Նույն տեղում, էջ 22:

Եվ գերի գնա Մսրա երկիր:⁵³

Որ գնա՝ Մսրա արքայի հետ,
Մղի պատերազմ մի չարաղետ,
Որ ուժը նրա հորդած, ինչ գետ,
Դառձնի. քշի մեր երկրից հա:⁵⁴

Այս օրինակներում գրական բառեր են՝ *հավաքի* և *դարձնի*, իսկ բարբառային՝ *քշի, բառնա* բառերը:

Գեղարվեստական ստեղծագործություններում հոմանիշները նրբեմն կարող են հանդիսանալ բառի իմաստի, ոճական արժեքի բացատրության միջոց: Իրավացիորեն Ս. Մելքոնյանը գրում է. «Բառական հոմանշության առիթով ոմանց կողմից առաջ է քաշվում նաև բառի և շրջատյայի հարաբերակցության հարցը: Բայց մյուս մտտեցման դեպքում շատ են ընդարձակվում բառական հոմանշության շրջանակները: Ահիշտ է, որ շրջատյայը իմաստով համընկնում է համապատասխան բառին»:⁵⁵

Այսպիսով՝ մենք ավելի խորը ուսումնասիրեցինք հոմանիշները և պարզեցինք, թե որքան մեծ ու անգնահատելի են հոմանիշ բառերի դերն ու նշանակությունը մեր լեզվում:

Ինչպես նկատեցինք, հոմանիշ բառերը խոսքին նոր երանգ, նոր, ավելի խորը իմաստ են հաղորդում և գեղեցկացնում են այն: Հոմանիշների շնորհիվ կարելի է խոսքում խոսասիել միօրինակությունից: Սրանք ավելի կատարելագործում ու զարգացնում են հատկապես գրական լեզուն և հարստացնում են մեր լեզվի բառապաշարը:

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИНОНИМОВ В СБОРНИКЕ Ег. ЧАРЕНЦА

____ Резюме ____

____ С. Закарян ____

Представлены стилистические возможности применения синонимов, широкая распространенность их в армянском языке и разнообразие синонимов вне сферы употребления - на лексическом уровне (применение), и в сфере употребления - на речевом уровне (личностные).

Для доказательства выдвинутых положений приводятся примеры из сборника Ег. Чаренца "Книга дороги".

Подробно рассматривается роль синонимов при употреблении их в речи:

- преодоление однообразия слова,
- усиление выразительности слова,
- совместное употребление синонимов,
- придание слову внутреннего разнообразия
- совместное употребление литературных и народных выражений с разнообразным выразительным оттенком.

⁵³ Եղ. Չարենց, Երկերի ժողովածու, հատոր 1-ին, էջ 387:

⁵⁴ Նույնը:

⁵⁵ Ս. Մելքոնյան, նշվ. աշխ., էջ 82: